

СВОБОДА, РІВНІСТЬ ТА ГІДНІСТЬ ОСОБИ: АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ ТЕОРІЇ ТА ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Теоретичне осмислення правових явищ та процесів, надання їм визначення і юридичної форми та подальше застосування в юридичній практиці є чи не найбільшою метою і завданням правника. Діяльність юриста універсальна з тієї точки зору, що він втілює теоретичні, аналітичні й практичні знання, через свої особисті здібності, професійні якості, свій внутрішній потенціал перетворює ідею в реальність з метою вдосконалення регулювання суспільних відносин. Осмислення таких рівнозначних етико-правових категорій як свобода, рівність і гідність в юридичній теорії і практиці є творчо — натхненою і романтичною працею.

Свобода, рівність і гідність — кожне з цих суспільних явищ є рівновеликим, значущим у суспільно-правовій думці особливо в процесі реалізації їх вже наповненого змісту в юридичну практику. Втілення сутності цих явищ в правову реальність сучасних цивілізованих суспільств, які прагнуть до демократичних правових і соціально-ціннісних відносин є, на нашу думку, значною подією в житті кожної конкретної держави і в цілому геополітичного існування людини.

Визначення основних, сутнісних рис, ознак і якісних характеристик правових явищ є початком діяльності теоретика права.

Спираючись на розвиток політико- та етико-правової думки, визначимо сутнісні ознаки і якісні характеристики об'єктів дослідження: свобода, рівність, гідність та з'ясуємо деякі аспекти їх впливу на політико-правову реальність.

Окремі аспекти вказаної проблеми висвітлювалися науковцями: А. Анісімовим, О. Грищук, О. Кохановською, Л. Красавчиковою, М. Малєйною, В. Паліюком, Р. Стефанчуком, Ю. Шемшученком та ін.

Свобода — перше із слів гасла Великої Французької Революції «Свобода, Рівність, Братерство». Свобода є прагненням багатьох поколінь і як явище пройшло через осмислення ідеї, розумового і писемного формулювання, особливої лінії поведінки, відкритого способу життя, щирого ставлення до інших людей, великий і тернистий шлях.

Чи може бути «свобода» без меж і кордонів? І так, і ні. «Свобода» думки, міркувань, віри, наукових узагальнень — так, може існувати без меж і кордонів. «Свобода» дій, втілення задумів, помислів без узгодження з волею, бажанням, політико-правових режимів інших країн, — ні.

«Свобода» — категорія етики і юриспруденції, є однією з основоположних ідей для європейської культури, яка охоплює проблеми можливості і здатності людини бути самостійною, самодостатньою і творчою особистістю, відображати в моральній діяльності свою власну, природно досконалу людську суть. Свобода — це початкова властивість людини, що є передумовою її моральності, оскільки лише завдяки свободі людина може бути моральною істотою, відповідальною за свої вчинки.

«Свобода» є однією з фундаментальних для європейської культури цінностей, що відображає таке ставлення суб'єкта до своїх дій, де він сам є визначальною причиною. Свобода в широкому розумінні означає відсутність обмежень і примусу, а у співвідношенні з ідеєю волі — можливість діяти як самому забажається. Початкове уявлення про свободу суспільно-політичної людини співвіднесене із законом, і відповідно, з відповідальністю за дотримання і засудженням за її порушення. Уявлення про свободу в розвинутих монотеїстичних релігіях співвіднесено з благодаттю. Ці уявлення Свободи узагальнюються в філософії завдяки працям Т. Гоббса, Б. Спінози і Г. Гегеля, що дало можливість сформулювати тезу, догмат про «свободу як усвідомлену необхідність» [1, с. 421]. Одним із джерел обмеження свободи може бути влада, владний тиск, який впливає на людину у формі політичного і правового впливу. Формально свобода людини виявляється у свободі вибору (лат. *liberum arbitrium*), але вибір може бути реальним при наявності альтернатив, які доступні пізнанню [1, с. 422].

В класичній філософії «свобода» — це характеристика дій, що здійснюються: а) знаннями і розумінням об'єктивних обмежень; б) за власним волевиявленням (не за примусом); в) в умовах вибору можливостей; г) в результаті вірного (належного) рішення: завдяки розуму людини вона здатна здійснювати свій вибір, відхиляючись від зла і схиляючись до добра.

Класична філософія осмислює свободу як добровільну і свідому перевагу, яку людина віддає добру перед злом — це і є головною умовою удосконалення на шляху до добра [1, с. 424]. І. Кант з точки зору позитивної свободи вбачав у ній дійсну людяність і цінність, розглядав її як незалежність волі від примусу з боку чуттєвості. В етичному, моральному сенсі позитивна свобода є доброю волею, яка підкорена моральному закону [1, с. 422].

В юридичній літературі «свобода» розглядається в широкому і вузькому розумінні. В широкому — як природний стан народу або окремої особи з можливістю діяти на власний розсуд. У вузькому розумінні — свобода це суб'єктивна можливість людини і громадянина здійснювати або не здійснювати певні дії, що ґрунтуються на його конституційних правах і свободах. У конституційно-правових актах категорія «свобода» набула закріплення у XVIII ст. — у Декларації незалежності США 1776 р., Декларації прав людини і громадянина 1789 р. і Декларації прав людини і громадянина 1793 р. у Франції. Основними постулатами вчення про свободу є такі: всі люди вільні від народження і ніхто не має права відчужувати їхні природні права. Забезпечення й охорона цих прав є головним призначенням держави [2, с. 441].

«Свобода» у сфері права — це підпорядкування особистої волі загальній волі, яка відображена у правових приписах. У сфері моралі — це погодження особистої волі з обов'язком. Розуміння свободи як властивості людини володіти собою, формується в межах морально-правового погляду на світ: кожен, хто прагне до досягнення приватних цілей, повинен залишатися в рамках легітимності, тобто в рамках визнаних і практично прийнятих норм. «Право — це сукупність умов, за яких вільна воля однієї (особи) узгоджена з свободою другої, з точки зору всезагального закону свободи» — така думка І. Канта [3, с. 285].

«Рівність» — один із основних принципів конституційно-правового статусу людини і громадянина. Рівність проголошена конституціями більшості країн та міжнародно-правовими актами, такими як Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. тощо. Конституція України в ст. 21 визначила, що всі люди є вільні й рівні у своїй гідності і правах. У ст. 24 встановлено, громадяни України мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Принцип рівності всіх перед законом відображається у Конституції України, а саме: «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» (ч. 2 ст. 24) та у чіткій відповідності засобів юридичної відповідальності ступеню небезпеки порушення правових норм для суспільства в цілому — «ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» (ст. 61) [4, с. 323].

«Рівність» — принцип як права, так і моральності, згідно з яким моральні вимоги у однаковій мірі повинні поширюватися на всіх людей без винятку, незалежно від їх соціального положення, умов життя, раси, кольору шкіри, світогляду. Принцип рівності в моралі відображений у Біблії — так зване «золоте правило», сформульоване Ісусом Христом, яке слід вважати зразком загальнолюдської моралі: «Усе, чого бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви» (Матфея 7 : 12). У тій чи іншій формі цей принцип викладено в юдаїзмі, буддизмі, у грецькій філософії, конфуціанстві.

Незалежно від того, в якій формі викладено цей принцип, людей різних епох, країн і різного походження приваблює ідея, яка міститься в золотому правилі. Це свідчить, що думки, виголошені Ісусом, зокрема у Нагірній проповіді, є універсальним вченням, яке відповідає моральній сутності людини, створеній за певними моральними канонами [5, с. 152].

«Рівність» — як юридично-етичний принцип який вимагає однакового відношення в однакових ситуаціях, стверджує тотожність індивідів як моральних істот. В класичній ліберальній концепції рівність, яка осмислена Дж. Локком, виходить із безконфліктності понять рівність і свобода. Не випадково близькі за характером сполучення свобода і рівність стали фундаментом для декларацій емансипаційних політичних рухів кінця XVIII ст., а саме: Декларації незалежності США 1776 р., Декларації прав людини і громадянина 1789 р. і Декларації прав людини і громадянина 1793 р., гасла «Свобода, рівність, братерство» [1, с. 402].

«Гідність» —характеризує людину з точки зору внутрішньої цінності, відповідності власному призначенню. Поняття гідність як загальна людська характеристика має різну ступінь узагальнення. В якості гідного може визнаватися індивід, який: а) відповідає уявленню про вище призначення людини (античний погляд Аристотеля, Епікура, стоїків); б) просто як такий, тобто безумовно (в християнстві гідність людини відповідає тому, що в ньому від початку закладено образ Бога); в) як особистість, яка виконує свої обов'язки та відповідає розумним очікуванням оточуючих в конкретних людських відносинах. Ці різні уявлення про гідність, вірогідно кажуть нам про її імперативний характер — людині визначено бути гідною [1, с. 126].

З суб'єктивного боку гідність як почуття самоповаги є розумінням людиною своє власної значущі, за умов, що інші позитивно відносяться до її дій та, більш того, ці дії викликають повагу і захоплення у інших людей.

Наведемо існуючі в юридичній літературі поняття гідності та честі. Під гідністю розуміють визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, з честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її дій (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло [2].

Чесť і гідність — це охоронювані законом особисті немайнові права і невідчужувані блага, що забезпечують соціальне буття особи фізичної. Чесť є поняттям моральної свідомості й категорією етики. Що включає у себе моменти усвідомлення індивідом або організацією свого суспільного значення і визнання цього значення з боку суспільства. Поняття «чесť» за змістом близьке до категорії «гідність», що є чинником моральної свідомості, в якому виражається уявлення про самоцінність особистості, її моральну рівність з усіма іншими, та водночас є категорією етики, що відображає моральне ставлення індивіда до самого себе і суспільства до нього. Відмінність між ними полягає у тому, що уявлення про гідність особи виходить з принципу рівності всіх людей та інших суб'єктів права у моральному відношенні, тоді як уявлення про чесť диференційовано оцінює людей залежно від їхньої належності до певної соціальної, професійної та іншої спільності. Чесť пов'язана передусім із вимогою відповідної позитивної поведінки і способу дії для підтримання репутації особи або престижу тієї спільності, до якої вона належить [2, с. 401].

Отже, коротко давши характеристику таким поняттям як свобода, рівність, гідність можемо виявити їх основні ознаки, характерні риси. Вони є: суспільними явищами; категоріями юриспруденції, етики і філософії права; існують об'єктивно; мають відношення до особистості, фізичної особи, індивіда; є результатом теоретичного осмислення тобто розумової діяльності людини; ціннісним надбанням людства; визначають характерні якості, риси, спосіб поведінки людини; формують відчуття самоповаги, власної значущості; належать особі від народження; є невідчужуваними правами; декларовані міжнародно-правовими актами; нормативно закріплені законодавством держави; є об'єктами захисту; захищаються в судовому порядку.

Можна виявити негативні явища в процесі реалізації:

- суб'єктивне ставлення залежить від майнового стану людини;
- об'єктивна реалізація залежить від політичного режиму держави;
- нормативне закріплення залежить від законотворчого суб'єкту.

Розглянемо лише один бік практичної реалізації прав людини — публічних осіб, політичних діячів та їх право на захист честі й гідності.

Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 27 лютого 2009 р. «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» зумовлена необхідністю теоретичного переосмислення вже усталених і здавалося б, добре відомих цивільно-правових категорій, таких як чесť гідність, ділова репутація.

У ст. 3, 4, 6 Декларації про свободу політичних дебатів у засобах масової інформації вказується, що оскільки політичні діячі та посадові особи, які обіймають публічні посади або здійснюють публічну владу на місцевому, регіональному, національному чи міжнародному рівнях, вирішили апелювати до довіри громадськості та погодилися «виставити» себе на публічне політичне обговорювання, то вони підлягають ретельному громадському контролю і потенційно можуть зазнати гострої та сильної громадської критики у засобах масової інформації з приводу того, як вони виконували або виконують свої функції. При цьому зазначені діячі та особи не повинні мати більшого захисту своєї репутації та інших прав порівняно з іншими особами.

Слід погодитись із зауваженням про те, що судам необхідно застосовувати не тільки положення Декларації про свободу політичних дебатів у засобах масової інформації, схваленої 12 лютого 2004 р. на 872-му засіданні Комітету Міністрів Ради Європи, а також рекомендації, що містяться у Резолюції 1165 (1998) Парламентської Асамблеї Ради Європи про право на недоторканість приватного життя, а і прецеденти Страсбурзького Суду («Лінгенс проти Австрії», «Обершлік проти Австрії», «Прагер і Обершлік проти Австрії», «Кастеллс проти Іспанії» тощо) [4]. Відповідає прецедентній судовій практиці Європейського суду з прав людини при тлумаченні положень ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і висновок Верховного Суду України (далі — ВСУ, який міститься у п. 19 Постанови Пленуму ВСУ № 1 від 27 лютого 2009 р., про те, що відповідно до ст. 277 Цивільного кодексу України не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати. Однак, одночасно у п. 19 зазначеної Постанови роз'яснюється, що якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на відповідача може бути покладено обов'язок відшкодувати моральну шкоду.

Оцінюючи зазначену Постанову в аспекті імплементації у національне законодавство норм міжнародного права, слід звернути увагу і на зміст п. 21, в якому визначаються особливості захисту гідності, честі чи ділової репутації при поширенні недостовірної інформації стосовно приватного життя публічних осіб та обґрунтовано робиться висновок про те, що межа допустимої критики щодо політичного діяча чи іншої публічної особи є значно ширшою, ніж окремої пересічної особи (абз. 4 п. 21). Публічні особи неминуче відкриваються для прискіпливого висвітлення їх слів та вчинків і повинні це усвідомлювати. Наведемо приклади з західноєвропейської практики відносно критики, прискіпливої уваги суспільства та відповідальності публічних осіб.

Так, Міністр освіти Німеччини А. Шаван пішла у відставку в лютому 2013 р., через звинувачення у плагіаті її дисертації з філософії Університетом Дюссельдорфа, який позбавив її докторського наукового ступеню [6].

2 квітня 2012 р. Президент Угорщини П. Шмітт оголосив про складання з себе повноважень. Приводом до відставки стало позбавлення його наукового ступеня Університетом Земмельвайса, де він захищався, через звинувачення у плагіаті при написанні докторської дисертації [7].

Викрито у плагіаті экс-міністра оборони ФРН К.-Т. Цу Гуттенберга, якого оштрафували на 20 тис. євро за порушення авторських прав. Цу Гуттенберг подав у відставку зі своєї посади 1 березня 2011 р. До цього він відмовився від наукового ступеня кандидата наук, а потім і Університет Байройта позбавив экс-міністра кандидатського ступеня [7].

В. Понта, який став прем'єр-міністром наприкінці квітня 2012 р., скопіював більшу частину своєї дисертації з права у 2003 р. з публікацій інших авторів без належного посилання на джерела. Національна атестаційна рада Румунії встановила 29 червня 2012 р., що прем'єр-міністр країни В. Понта дійсно здійснив плагіат у написанні докторської дисертації. Голова Європейської народної партії Ж. Доль сказав, що В. Понта повинен подати у відставку, якщо звинувачення в плагіаті виявляться обґрунтованими. Міністр освіти І. Манг пішов у відставку після того, як з'явилися докази, що він видав за свої в одній зі своїх книг великі уривки з роботи японських учених [8].

Отже, з наведених прикладів стає зрозуміло, що життя політичних діячів, в публічних осіб стає відкритим для обговорення в суспільстві і якщо вони вирішили апелювати до довіри громадян, презентувати себе як глави держав, урядів, міністерств, депутати парламентів, повинні відповідати високому призначенню їх на ці посади та довірі до них з боку суспільства. При поширенні інформації стосовно критичної діяльності та приватного життя публічних осіб, захист їх гідності, честі чи ділової репутації має свої особливості. Політичні особи не повинні мати більшого захисту своєї репутації та інших прав порівняно з іншими громадянами. Більше того, їх статус підпадає під «об'єктив» для прискіпливого і критичного висвітлення їх слів і дій.

Свобода, рівність і гідність є складовою частиною сучасного світу, правових і демократичних держав, міжнародно-правових організацій. Імплементація змісту їх основних засад в законодавство держав є нагальною потребою в існуванні відкритих і цивілізованих відносин.

Використані джерела:

1. *Апресян Р.Г.* Свобода / Р.Г. Апресян // *Этика. Энциклопедический словарь* / [под ред. Р.Г. Апресяна и А.А. Гусейнова]. — М.: Гардарики, 2001. — С. 421-424.
2. *Нагребельний В.П.* Честь і гідність / В.П. Нагребельний, Ю.В. Швець // *Юридична енциклопедія: [в 6-ти т.] / [редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]*. — К.: Укр. енциклопедія, 2004. — Т. 6: Т-Я. — С. 401-402.
3. *Кант И.* Основы метафизики нравственности. Критика практического разума. Метафизика нравов: [в 2-х ч.] / И. Кант. — Ч. 1. Метафизические начала учения о праве. — СПб.: Наука, 1995. — 528 с.
4. *Гетьман-П'ятковська І.А.* Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 — «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І.А. Гетьман-П'ятковська; Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. — К., 2007. — 210 с.
5. *Миронова Г.* Діалектична єдність природи моральних і правових відносин / Г. Миронова // *Юридична Україна*. — 2004. — № 1. — С. 20-25.
6. *Міністр освіти Німеччини пішла у відставку через звинувачення у плагіаті* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ua.euronews.com/2013/02/09/german-education-min>
7. *Президент Угорщини йде у відставку через звинувачення у плагіаті* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.dt.ua/POLITICS/prezident_ugorschini
8. *У Румунії підтвердили плагіат в дисертації прем'єр-міністра* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.tyzhden.ua/News/54137>

Гетьман-П'ятковська І. А. Свобода, рівність та гідність особи: аспекти правової теорії та юридичної практики.

В статті розглядаються теоретико-правові аспекти таких явищ як свобода, рівність, гідність. Висвітлені їх характерні особливості, визначені загальні ознаки. Надані приклади втілення норм міжнародного та європейського права в діяльність публічних, політичних осіб країн Західної Європи з точки зору захисту права на свободу, честь і гідність.

Ключові слова: свобода, рівність, гідність, захист прав людини.

Гетьман-Пятковская И. А. Свобода, равенство и достоинство личности: аспекты правовой теории и юридической практики.

В статье рассматриваются теоретико-правовые аспекты таких явлений как свобода, равенство, достоинство. Освещены их характерные особенности, определены общие признаки. Приведены примеры воплощения норм международного и европейского права в деятельность публичных и политических лиц стран Западной Европы в точки зрения защиты права на свободу, честь и достоинство.

Ключевые слова: свобода, равенство, достоинство, защита прав человека.

Getman-Pyatkovsky I. Freedom, equality and dignity: aspects of legal theory and legal practice.

The article deals with the theoretical and legal aspects of such phenomena as freedom, equality, dignity. Highlight special features identified common features. The examples of realization of international and European law in the activities of public and political parties in Western Europe in terms of protection of the right to freedom and dignity.

Key words: freedom, equality, dignity, protection of human rights.